

Ασπασία Παπαδάκη

Μετακινήσεις ανώτερων αξιωματούχων για άσκηση κυβερνητικού έργου στη βενετική Κρήτη

ABSTRACT

TRANSFERS OF HIGH-RANKING OFFICIALS FOR GOVERNMENTAL WORK IN VENETIAN CRETE

The present paper deals with the duties of certain high-ranking Venetian officials, such as the Duke, the councilors and the treasurers of Candia, the Captain of Crete, the rectors and the *Provveditore generale*, focusing on their transfers within Crete in order to perform governmental work and on their range of power at an institutional and geographical level. Officials were most commonly transferred from their main office to inspect the castles and the army, suppress a rebellious movement, ensure the adequacy of grain supply, administer justice to the people of the countryside, and so on. Every time they were escorted by certain people and substitutes were appointed during the time of their absence. The authorised cost of these transfers burdened the public treasury as well as the villages where the officials stopped by – which were burdened with the cost of the officials' food and accommodation. As a result, in the 16th century, proposals were submitted regarding the cancellation of a number of transfers carried out by the Duke and the rectors and the replacement of those by the *Provveditore generale's* tours in order to save money.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: βενετική Κρήτη, μετακινήσεις, αξιωματούχοι, δούκας Κρήτης, σύμβουλοι, ταμίες, ρέκτορες, καπιτάνος Κρήτης, γενικός προνοητής Κρήτης

Η διοικητική και στρατιωτική οργάνωση της Κρήτης απασχόλησε ιδιαίτερα τη Βενετία ήδη από τον 13ο αιώνα με την εγκατάσταση των πρώτων Βενετών αποίκων, γι' αυτό και φρόντισε να οργανώσει το νησί κατά το δικό της πρότυπο. Αξιωματούχοι που ανήκαν στα ανώτερα κλιμάκια της διοικητικής ιεραρχίας έρχονταν από τη Βενετία στην Κρήτη εφοδιασμένοι με την Εντολή (*commissio*), το επίσημο δηλαδή έγγραφο που παραλάμβαναν από τον δόγη πριν από την αναχώρησή τους (Thiriet ²1975, 193-197). Σε αυτό καταγράφονταν αναλυτικά οι αρμοδιότητες, οι υποχρεώσεις, οι απαγορεύσεις, όπως και η εμπέλεια δράσης τους σύμφωνα με το αξίωμα που αναλάμβαναν. Κατά καιρούς βέβαια εκδίδονταν αποφάσεις του Μεγάλου Συμβουλίου και της Συγκλήτου της Βενετίας για να δοθούν απαντήσεις και κατευθυντήριες οδηγίες στους αξιωματούχους ανάλογα με τη χρονική συγκυρία και τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν.

Ο πρώτος ανώτερος αξιωματούχος που εξελέγη και στάλθηκε στο νησί ήταν ο δούκας της Κρήτης, με πολιτική και στρατιωτική εξουσία και θέση αντίστοιχη με αυτήν του δόγη της Γαληνοτάτης. Πλαισιωνόταν από δύο συμβούλους και οι τρεις μαζί αποτελούσαν το *reggimento*

ή Αυθεντία, δηλαδή την ανώτερη τοπική διοίκηση που έδρευε στον Χάνδακα και είχε διετή θητεία.¹

Από το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα, με την οριστική κατάκτηση της Κρήτης και την άτυπη δημιουργία των διαμερισμάτων Ρεθύμνου και Χανίων, οι δύο σύμβουλοι του δούκα είχαν στην αρμοδιότητά τους μία από τις δύο πόλεις και την περιοχή της. Τα προβλήματα όμως των περιοχών αυτών προφανώς θα τα παρακολουθούσαν από τον Χάνδακα όπου ήταν υποχρεωμένοι να κατοικούν ως μέλη της κυβέρνησης, ενώ θα επισκέπτονταν τις πόλεις τους κατά διαστήματα ή σε έκτακτες περιπτώσεις ένας κάθε φορά. Η Βενετία είχε απαγορεύσει την απουσία από τον Χάνδακα και των δύο συμβούλων ταυτόχρονα. Ο διορισμός των συμβούλων ως ρεκτόρων γινόταν από τον δούκα, πιθανόν με κλήρωση (Γάσπαρης 2008, 58).

Οι αυξημένες υποχρεώσεις των συμβούλων ως μελών της κεντρικής κυβέρνησης της Κρήτης και η ανάγκη συστηματικότερης παρακολούθησης των ζητημάτων κάθε διαμερίσματος ανάγκασε τη Βενετία να διορίζει και να στέλνει στο νησί τέσσερα πρόσωπα ως συμβούλους Κρήτης. Οι δύο από αυτούς, με κλήρωση, αναλάμβαναν για ένα έτος ο καθένας το αξίωμα του ρέκτορα στο Ρέθυμνο και στα Χανιά, με σχετική απόφαση του Μεγάλου Συμβουλίου της Βενετίας της 5ης Μαΐου 1293, ενώ εντός 15 ημερών όφειλαν να μεταβούν στο διαμέρισμα που τους κληρώθηκε (Θεοτόκης 1933, 31, αρ. 11). Το 1306, πάλι με απόφαση του Μεγάλου Συμβουλίου, οι δύο ιδιότητες του συμβούλου Κρήτης και του ρέκτορα διαχωρίστηκαν και στο εξής εκλέγονταν ξεχωριστά δύο σύμβουλοι Κρήτης με διετή θητεία και από ένας ρέκτορας για τα διαμερίσματα Ρεθύμνου και Χανίων για δύο χρόνια.² Οι δύο ρέκτορες διορίζονταν από τον δόγη και στέλνονταν απευθείας στη θέση τους χωρίς την παρεμβολή του δούκα της Κρήτης.³

ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ ΕΚΤΟΣ ΕΔΡΑΣ ΔΟΥΚΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΥΛΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

Ανάμεσα στα καθήκοντα των ανώτερων αξιωματούχων για την άσκηση του κυβερνητικού τους έργου ήταν και οι μετακινήσεις εκτός έδρας, από τις οποίες άλλες ήταν καθιερωμένες (τακτική επιθεώρηση κάστρων, στρατού, φρουδαρχών) και άλλες έκτακτες ανάλογα με τις περιστάσεις (αντιμετώπιση επαναστατικού κινήματος, εξασφάλιση σιτάρκειας). Για τις μετακινήσεις τους υπήρχαν σαφείς οδηγίες στις Εντολές τους και στις αποφάσεις που εξέδιδε το Μεγάλο Συμβούλιο της Βενετίας. Για παράδειγμα, στα μέσα του 13ου αιώνα (1255) όταν ο δούκας και οι σύμβουλοί του ήταν αναγκαίο να μετακινηθούν έφιπποι ή να ταξιδέψουν διά θαλάσσης για υπηρεσιακούς λόγους, εντός ή εκτός Κρήτης, έπρεπε αυτό να αποφασιστεί κατά πλειοψηφία από τους ίδιους και το Μεγάλο Συμβούλιο του Χάνδακα. Μάλιστα για τα έξοδά του ο δούκας έπαιρνε ένα υπέρπυρο ημερησίως για όσο διαρκούσε η αποστολή. Ο κάθε σύμβουλος αντίστοιχα λάμβανε 10 καράτια την ημέρα και αν ξεπερνούσε το όριο αυτό, πλήρωνε ο ίδιος

¹ Γενικά για τα αξιώματα της βενετικής Κρήτης βλ. Παπαδάκη 1986, 99-136· Παπαδάκη 2011-2012, 441-450.

² Museo Civico Correr, *Provenienze Diverse* C 675, *Commissio* του δούκα Leonardo Caravello, 1429 (στο εξής *Commissio*), φφ. 169v-170r (άρθρο 51). Το γεγονός αυτό μνημονεύει ακόμη και το 1610 ο δούκας Dolfin Venier (Σπανάκης 1950, 315).

³ Τον Αύγουστο του 1307 το Μεγάλο Συμβούλιο της Βενετίας ανέθεσε στον δόγη και τους συμβούλους του την αναθεώρηση και ενημέρωση των Εντολών των συμβούλων Κρήτης και των ρεκτόρων Χανίων και Ρεθύμνου, διαχωρίζοντας τις αρμοδιότητες κάθε αξιώματος (Γάσπαρης 2008, 59 και σημ. 96).

τη διαφορά (Θεοτόκης 1933, 9· Thomas 1877, 186, αρ. 21).⁴ Από το 1282 όμως η διά θαλάσσης μετακίνηση επιτρεπόταν μόνο εντός Κρήτης (Θεοτόκης 1933, 15, αρ. 25), ενώ από το 1287 ο δούκας και οι σύμβουλοι αποφάσιζαν ελεύθερα για τη μετακίνησή τους ή όχι στη Δυτική Κρήτη (Thomas 1877, 200, αρ. 107). Με τη θεσμοθέτηση του αξιώματος του καπιτάνου Κρήτης στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα και την κατάργηση του τοπικού Μεγάλου Συμβουλίου⁵ στη λήψη της απόφασης αυτής συμμετείχε και ο καπιτάνος. Από τα ίδια πρόσωπα αποφασίζονταν και οι μετακινήσεις των ρεκτόρων των άλλων διαμερισμάτων της Κρήτης. Σε περίπτωση ισοψηφίας, από το 1376 συμμετείχε με κλήρωση ένας από τους ταμίες (Θεοτόκης 1937, 201, αρ. 23· Γάσπαρης 1998, 210, αρ. XXXVII).⁶ Για το πόσα άτομα και πόσα άλογα θα συνόδευαν τον δούκα κατά τη μετακίνησή του διά ξηράς ή θαλάσσης θα αποφάσιζε ο ίδιος και οι δύο σύμβουλοι.⁷

Όταν απουσίαζε ο δούκας τον αντικαθιστούσε ο πρεσβύτερος των συμβούλων, ο οποίος διατηρούσε τον μισθό του, αλλά έφερε τον τίτλο του *vice duca* και έπαιρνε τα δώρα που αναλογούσαν στον δούκα. Στη θέση του συμβούλου αυτού από το 1363 εκλεγόταν με κλήρωση ένας από τους ταμίες (Θεοτόκης 1937, 107-108, αρ. 4).⁸ Όταν όμως ο δούκας συνοδευόταν από έναν σύμβουλο, ο άλλος που παρέμενε στον Χάνδακα διοικούσε πλήρως το νησί. Αν ο δούκας βρισκόταν εκτός πόλεως πάνω από 5 ημέρες, τότε το Μεγάλο Συμβούλιο του Χάνδακα όφειλε να εκλέξει δύο συμβούλους ώστε να υπάρχει το τριπρόσωπο στο *reggimento* (Thomas 1877, 190, αρ. 47). Μετά το 1366, εκλέγονταν με κλήρωση δύο από τους ταμίες με απόφαση της βενετικής Συγκλήτου της 29ης Φεβρουαρίου 1376 (Θεοτόκης 1937, 203-204, αρ. 28).⁹ Στον Χάνδακα έπρεπε να μένει πάντα ο δούκας ή ένας από τους συμβούλους. Στην περίπτωση που ο δούκας ήταν σε άλλο διαμέρισμα της Κρήτης, εξακολουθούσε και τότε να ασκεί πλήρως τα καθήκοντά του σύμφωνα με την Εντολή του, με τον ρέκτορα της περιοχής να εκτελεί χρέη συμβούλου του (Μαλτέζου 2002, 53-54, αρ. 33-34).¹⁰ Στην Εντολή του δούκα Leonardo Caravello υπάρχει η πληροφορία ότι οι προκάτοχοί του πήγαιναν στα Χανιά ή σε άλλα μέρη της Κρήτης και έμεναν 3 μήνες τον χρόνο μαζί με την οικογένειά τους, την οποία συντηρούσαν με δικά τους έξοδα. Ο Caravello απαλλασσόταν από αυτό, εκτός και αν ήθελε να το κάνει.¹¹

Κατά τον 13ο και 14ο αιώνα ο δούκας και οι σύμβουλοί του είχαν έντονη στρατιωτική δράση προκειμένου να ολοκληρώσουν την κατάκτηση του νησιού, πράγμα που αποδείχθηκε εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση λόγω της αντίστασης του κρητικού λαού. Τον 13ο αιώνα η Βενετία αντιμετώπισε επτά μεγάλες επαναστάσεις, τις οποίες κατάφερε να καταστείλει είτε εξουδετερώνοντας τους αρχηγούς τους είτε εντάσσοντάς τους στη νέα τάξη πραγμάτων με την κατοχύρωση και αναγνώριση των δικαιωμάτων και των προνομίων τους (Μαλτέζου

⁴ Βλ. και *Commissio*, φ. 168ν (άρθρο 46).

⁵ Το τοπικό Μεγάλο Συμβούλιο του Χάνδακα καταργήθηκε από τη Βενετία μετά την επανάσταση του Αγίου Τίτου (1363-1366) ως ένα είδος τιμωρίας των ευγενών-φεουδαρχών.

⁶ Βλ. και *Commissio*, φ. 168ν (άρθρο 46).

⁷ *Commissio*, φ. 169r (άρθρο 46).

⁸ *Commissio*, φ. 166r (άρθρο 21).

⁹ *Commissio*, φ. 170r (άρθρο 54).

¹⁰ *Commissio*, φ. 170r (άρθρο 53) και Museo Civico Correr, *Provenienze Diverse* C 675 (στο εξής *Commissio Rectoris Sithie*), φ. 125r.

¹¹ *Commissio*, φ. 170r (άρθρο 52).

1988, 115-125· Σβορώνος 1989, 1-14· Γάσπαρης 1993, 134-135). Στο πρώτο μισό του 14ου αιώνα εκδηλώθηκαν μικρότερης έκτασης επαναστατικές κινήσεις, όπως αυτή του 1333 στην κεντροδυτική Κρήτη, η οποία είχε διάρκεια ολίγων μηνών και κατεστάλη εύκολα από τις βενετικές αρχές (Γάσπαρης 2012, 79-105). Το ξέσπασμα της επανάστασης έγινε τον Αύγουστο του 1333 στην περιοχή του Ρεθύμνου με εστία το χωριό Μαργαρίτες. Στην έκτακτη αυτή περίπτωση ο δούκας και οι σύμβουλοι μπορούσαν να δράσουν καθ' υπέρβαση των Εντολών τους (Γάσπαρης 2012, 84, 88). Τον Νοέμβριο του 1333 ο δούκας Blassio Geno πραγματοποίησε με επιτυχία εκστρατευτική επιχείρηση στην περιοχή των δύο Συβρίτων ηγούμενος σώματος 3.000 πεζών και 500 ιππέων στρατιωτών. Ταυτόχρονα ο σύμβουλος Λαυρέντιος Mauroceno κατευθύνθηκε προς τον Μυλοπόταμο εναντίον των επαναστατών, όπου σημείωσε ανάλογη επιτυχία. Παρ' όλη την επιτυχία και των δύο ανώτερων αξιωματούχων, όταν αυτοί επέστρεψαν στον Χάνδακα έναν μήνα αργότερα οι αρχηγοί της επανάστασης, δηλαδή τα αδέρφια Σήφης, Μιχάλης και Λέος Καλλέργης, καθώς και ο γιος του Βάρδα Καλλέργη, παρέμεναν ασύλληπτοι. Τον Ιανουάριο του 1334, και ενώ είχε λήξει η επανάσταση, ο σύμβουλος Λαυρέντιος Mauroceno επρόκειτο να ξαναπάει με στρατό στον Μυλοπόταμο για να εξουδετερώσει τυχόν υπολείμματα της αντίστασης (Γάσπαρης 2012, 89-90, 93).

Μέσα στις αρμοδιότητες του δούκα και των συμβούλων ήταν και η επιθεώρηση και η λήψη μέτρων για την καλή φρούρηση των κάστρων της Κρήτης, αφού αυτά συνέβαλλαν καθοριστικά στην αμυντική θωράκιση του νησιού. Έτσι, με απόφαση του Μεγάλου Συμβουλίου της Βενετίας (6 Ιουλίου 1290) μέσα σε έναν μήνα από την άφιξή τους όφειλαν να επισκεφθούν τα κάστρα για να ελέγξουν την κατάστασή τους και να διαθέσουν από τα χρήματα του δημοσίου το απαιτούμενο ποσό για τη βελτίωσή τους (Θεοτόκης 1933, 30, αρ. 5· Thomas 1877, 201, αρ. 114). Έπρεπε επίσης να ελέγξουν και τη στρατιωτική υπηρεσία (*varnitio*) των φεουδαρχών που ήταν υποχρεωμένοι να προσφέρουν ως αντάλλαγμα για την παραχώρηση των φεούδων τους, ώστε να διαπιστώσουν κατά πόσο εκπλήρωναν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στη Βενετία. Αυτό γινόταν με τη διοργάνωση στρατιωτικών παρελάσεων (*mostre*) με πλήρη εξοπλισμό τόσο των φεουδαρχών, που παρείχαν προσωπική υπηρεσία, όσο και των στρατιωτών και ιππέων κάθε διοικητικού διαμερίσματος του νησιού ξεχωριστά στην πόλη-έδρα του διαμερίσματος, με εξαίρεση αυτού της Σητείας, που παρουσιάζονταν στον Χάνδακα από κοινού με τους εκεί υπόχρεους (*mostra generale*).¹² Ο δούκας και οι σύμβουλοι όφειλαν να διοργανώσουν μία γενική στρατιωτική παρέλαση και πέντε τοπικές επιθεωρήσεις στη διάρκεια της θητείας τους (Θεοτόκης 1937, 110, αρ. 11). Με τη θέσπιση όμως του αξιώματος του καπιτάνου Κρήτης το 1367 η αρμοδιότητα αυτή πέρασε στον καπιτάνο (Γάσπαρης 1998, 192, 210, άρθρο XXXVI).

Ο δούκας και οι σύμβουλοί του όταν βρίσκονταν σε στρατιωτική υπηρεσία είχαν μαζί τους έναν ταμία, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τον οικονομικό έλεγχό τους, ενώ δεν μπορούσαν να δαπανήσουν χρήματα χωρίς την έγκρισή του. Το συνολικό χρηματικό ποσό που επιτρεπόταν να ξοδέψουν δεν ξεπερνούσε τα 10 υπέρπυρα την ημέρα· αν χρειαζόταν να ξοδέψουν περισσότερα, το έκαναν με δικά τους χρήματα. Το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα που μπορούσε να διαμείνει στο στράτευμα ο ταμίας ήταν 4 μήνες, ενώ αν δεν παρουσιαζόταν, προβλεπόταν πρόστιμο

¹² Γενικά για τη *mostra generale* βλ. Grivaud – Papadaki 1986, 165-199.

3 *grossi* για κάθε ημέρα που απουσίαζε· ήταν δικαιολογημένος μόνο σε περίπτωση αρρώστιας.¹³ Σε δύο ταμίες ανέθεταν ο δούκας και οι σύμβουλοι την απογραφή των δημόσιων βιλάνων του Χάνδακα μία φορά κατά τη διάρκεια της θητείας τους ώστε να μη ζημιώνεται το δημόσιο από τις ανεκπλήρωτες οικονομικές υποχρεώσεις τους (Θεοτόκης 1937, 111-112, αρ. 15).¹⁴

Μεταξύ των καθηκόντων του δούκα ανήκε και η εξασφάλιση της σιτάρκειας και η λήψη σχετικών μέτρων. Ο δούκας Dolfin Venier στην έκθεσή του το 1610 αναφέρει τη μεγάλη σιτοδεία που αντιμετώπισε η Κρήτη στα χρόνια της θητείας του και την προσπάθειά του να βρει σιτάρι πηγαίνοντας ο ίδιος στον κάμπο της Μεσαράς. Μάλιστα δήλωνε ότι εξαιτίας του ταξιδιού και της ταλαιπωρίας που υπέστη αρρώστησε σοβαρά και υπέφερε σχεδόν έναν χρόνο (Σπανάκης 1950, 330-331).

Για να περιοριστούν οι δαπάνες μετακίνησης, όταν ο δούκας, οι σύμβουλοι και οι ταμίες της Κρήτης πήγαιναν από κοινού σε στρατιωτική επιχείρηση ή άλλη δημόσια υπηρεσία όφειλαν να συγκατοικούν, να τρώνε μαζί και να αποτελούν ένα συμβούλιο (Θεοτόκης 1937, 11, αρ. 10· Thomas 1877, 196, αρ. 86-87).¹⁵ Όταν ένας σύμβουλος έπαιρνε μέρος σε στρατιωτική επιχείρηση στην ξηρά ή τη θάλασσα μετείχε στο συμβούλιο του δούκα (Thomas 1877, 187, αρ. 25). Αν ο δούκας έχανε σε στρατιωτική επιχείρηση όπλα ή μέρος του εξοπλισμού του, τότε αποζημιωνόταν από το δημόσιο σύμφωνα με την εκτίμηση που έκαναν οι δύο σύμβουλοί του· αυτό δεν ίσχυε σε περίπτωση κλοπής.¹⁶ Ανάλογο άρθρο υπήρχε και στις Εντολές των συμβούλων και των ρεκτόρων, με το ποσό της αποζημίωσης να καθορίζεται από τον δούκα και τους συμβούλους του (Thomas 1877, 187, αρ. 24· Μαλτέζου 2002, 48, αρ. 16).¹⁷

Όταν ο δούκας πήγαινε σε δημόσια αποστολή διά ξηράς μπορούσε να συνοδεύεται από 40 ιππείς για λόγους ασφάλειας, ενώ οι ημερήσιες δαπάνες, τις οποίες κάλυπτε το δημόσιο, δεν θα ξεπερνούσαν τα 15 υπέρπυρα, χωρίς να συμπεριλαμβάνονται σε αυτές τα έξοδα των αλόγων. Ο σύμβουλος είχε δικαίωμα να πάρει μαζί του έως 20 ιππείς και να ξοδεύει έως 8 υπέρπυρα την ημέρα χωρίς τα έξοδα των αλόγων. Με απόφαση όμως της Συγκλήτου του έτους 1419, ο σύμβουλος που περιόδευε μαζί με τον δούκα δεν δικαιούνταν ξεχωριστή συνοδεία (Noiret 1892, 268).¹⁸

Οι ανώτεροι αξιωματούχοι κατά τη θητεία τους έπρεπε να περιβάλλονται και από τις ανάλογες τιμές, γι' αυτό και τους συνόδευαν συγκεκριμένα άτομα. Έτσι, όταν ο δούκας μετακινούνταν για κάποια δημόσια αποστολή (*ibit in exercitum*) μπορούσε να έχει μαζί του δύο βοηθούς (*socios*), έναν Βενετό και έναν Κρητικό, και, εκτός από την αυλή του (*famiglia*-οικογένεια), οκτώ πεζούς στρατιώτες και άλογα που θα επαρκούσαν γι' αυτούς. Ο δούκας δηλαδή δεν μπορούσε να πάρει μαζί του με έξοδα του δημοσίου κανέναν από τους οκτώ υπηρέτες που είχε στον

¹³ Archivio di Stato di Venezia (A.S.V. στο εξής), *Gelosie, Commissioni ai Rettori*, b. 1, αρ. 12 (*Commissio* του ταμιά Giovanni Bono, 1396), φ. 2ν, άρθρο XVI. Το ίδιο άρθρο υπάρχει και στην Εντολή του συμβούλου Κρήτης Stefano Bragadin, του 1350 (Thomas 1877, 196-197, αρ. 90) και του δούκα Κρήτης Leonardo Caravello (*Commissio*, φ. 169ν, άρθρο 48).

¹⁴ A.S.V., *Gelosie, Commissioni ai Rettori*, b. 1, αρ. 12, φ. 6r, άρθρο XXXVIII.

¹⁵ *Commissio*, φ. 169r-v (άρθρο 47).

¹⁶ *Commissio*, φ. 169r (άρθρο 46).

¹⁷ *Commissio Rectoris Sithie*, φφ. 123v-124r.

¹⁸ *Commissio*, φ. 192r-v (άρθρο 182).

Χάνδακα, αλλά όσους μισθοφόρους στρατιώτες θεωρούσε απαραίτητο το *reggimento* (Thomas 1877, 197, αρ. 92).¹⁹ Οι σύμβουλοι μπορούσαν να έχουν από έναν βοηθό και 4 στρατιώτες ο καθένας, εκτός της οικογένειάς τους. Ακόμη, ο δούκας και οι σύμβουλοι δεν δικαιούνταν να κρατήσουν τα άλογα που με κλήρωση είχαν συμμετάσχει στην αποστολή (Thomas 1877, 195, αρ. 81· Μαλτέζου 2002, 49, αρ. 20),²⁰ ενώ απαγορευόταν να δώσουν σε οποιονδήποτε από τη συνοδεία τους κάποιο ζώο ή λάφυρα που απέκτησαν. Όλα αυτά περνούσαν στην κατοχή του δημοσίου με την παράδοσή τους στους ταμίες (Thomas 1877, 197, αρ. 91).²¹

ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ ΡΕΚΤΟΡΩΝ

Μετακινήσεις εκτός έδρας προβλέπονταν και για τους ρέκτορες Χανίων, Ρεθύμνου και Σητείας, των οποίων οι έφιππες περιοδείες ή τα θαλάσσια ταξίδια για δημόσια αποστολή αποφασίζονταν κατά πλειοψηφία από τον δούκα, τους συμβούλους και τον μεγάλο καπιτάνο. Σε περίπτωση ισοψηφίας συμμετείχε με κλήρωση ένας ταμίας.²² Κατά την απουσία των ρεκτόρων τούς αναπλήρωνε ο ένας από τους δύο συμβούλους τους (Μαλτέζου 2002, 53, αρ. 32), ενώ για εξοικονόμηση χρημάτων όφειλαν να κάνουν την απογραφή των δημόσιων βιλάνων με την ευκαιρία της επίσκεψής τους στα κάστρα της περιοχής τους (Θεοτόκης 1937, 111-112, αρ. 15).²³

Αρχικά οι ρέκτορες Χανίων και Ρεθύμνου ήταν υποχρεωμένοι να οργανώσουν κατά τη διετή θητεία τους μια γενική στρατιωτική επιθεώρηση των φεουδαρχών του διαμερίσματός τους, επιβάλλοντας ποινές σε όσους δεν εκπλήρωναν τις τιμαριωτικές υποχρεώσεις τους (Θεοτόκης 1937, 112, αρ. 16). Μετά το 1367 η αρμοδιότητα αυτή πέρασε στον καπιτάνο Κρήτης και οι ρέκτορες διατήρησαν τη δυνατότητα πραγματοποίησης των τοπικών επιθεωρήσεων μόνο όταν εκείνος δεν ερχόταν στο διαμέρισμά τους. Όταν ο ρέκτορας συνόδευε τον δούκα σε στρατιωτική επιχείρηση στην ξηρά ή τη θάλασσα έμενε μαζί του, μετείχε στο συμβούλιό του, εκτελούσε χρέη συμβούλου του και μοιράζονταν την ίδια αυλή (Μαλτέζου 2002, 48-49, αρ. 17, 19).²⁴ Κάποιες φορές ο ρέκτορας έπρεπε να μεταβεί στον Χάνδακα για υπηρεσιακούς λόγους, οπότε ίσχυε εκτός έδρας αποζημίωση πέραν της προβλεπόμενης ημερήσιας αμοιβής για τα έξοδά του σε περίπτωση δημόσιας αποστολής. Για παράδειγμα, ο ρέκτορας Σητείας λάμβανε 25 υπέρπυρα για τις δαπάνες του κατά τη μετάβασή του στον Χάνδακα και ακόμη 10 καράτια ημερησίως λόγω δημόσιας αποστολής.²⁵ Οι ρέκτορες συνοδεύονταν στις μετακινήσεις τους από έναν βοηθό, που έπρεπε απαραίτητα να είναι Βενετός, και 4 στρατιώτες, εκτός της οικογένειάς τους (Thomas 1877, 195, αρ. 81· Μαλτέζου 2002, 49, αρ. 20 και 92, αρ. 97).²⁶

¹⁹ *Commissio*, φ. 169v (άρθρο 49).

²⁰ *Commissio*, φ. 169v (άρθρο 50) και *Commissio Rectoris Sithie*, φ. 124r.

²¹ *Commissio*, φ. 169v (άρθρο 48)· A.S.V., *Gelosie, Commissioni ai Rettori*, b. 1, αρ. 12, φ. 2v, άρθρο XVI.

²² *Commissio*, φ. 185v (άρθρο 164) και φ. 168v (άρθρο 46)· *Commissio Rectoris Sithie*, φ. 123r-v.

²³ *Commissio Rectoris Sithie*, φφ. 132v-133r.

²⁴ *Commissio Rectoris Sithie*, φφ. 124r, 125r.

²⁵ *Commissio Rectoris Sithie*, φφ. 122v, 123v.

²⁶ *Commissio Rectoris Sithie*, φ. 124r.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΚΑΠΙΤΑΝΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Από το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα ο έλεγχος της κατάστασης του στρατού, των κάστρων και γενικά των οχυρωματικών έργων της Κρήτης πέρασε στον καπιτάνο Κρήτης²⁷ που ήταν και ο ανώτατος στρατιωτικός διοικητής με διευρυμένες εξουσίες στον τομέα της ασφάλειας του νησιού. Τουλάχιστον μία φορά τον χρόνο έπρεπε να περιοδεύει στο νησί, ειδικά στα πιο αξιόλογα σημεία για την άμυνα, καθώς στις πόλεις και τα κάστρα, έχοντας προηγουμένως λάβει μέτρα για την ασφάλεια του Χάνδακα κατά την απουσία του· π.χ. η φρουρά της πόλης να είναι καλά εξοπλισμένη και ορίζοντας ως αντικαταστάτες του τον δούκα και τους συμβούλους. Κατά την περιοδεία του, που δεν θα ξεπερνούσε τις 20 ημέρες, μπορούσε να έχει μαζί του για ασφάλεια μία μπαντεριά υπέων (15-18 υπεείς). Την οργάνωση της περιοδείας αναλάμβανε ο ίδιος και το δημόσιο ταμείο κάλυπτε το κόστος που δεν θα υπερέβαινε τα 10 υπέρπυρα ημερησίως (Γάσπαρης 1998, 194, 208, άρθρο XXX· Sevcenko 1950, 273, άρθρο XXI). Επίσης αναλάμβανε και ορισμένες έκτακτες αποστολές· π.χ. το 1387 με απόφαση της βενετικής Συγκλήτου ο καπιτάνος μαζί με τους ρέκτορες Χανίων και Ρεθύμνου ορίστηκαν υπεύθυνοι για τον έλεγχο του λιμανιού των Χανίων και τη λήψη αποφάσεων για τη βελτίωση της κατάστασής του. Τα έξοδα της αποστολής αυτής θα κάλυπτε το δημόσιο, αλλά δεν θα ξεπερνούσαν το καθορισμένο ημερήσιο όριο (Γάσπαρης 1998, 195· Noiret 1892, 16).

Στον καπιτάνο Κρήτης μεταβιβάστηκε και η αρμοδιότητα της διοργάνωσης της *mostra generale* μία φορά στο διάστημα της θητείας του, εκτός από τις τοπικές παρελάσεις στο Ρέθυμνο και τα Χανιά που, όπως αναφέρθηκε ήδη, ανήκαν στη δικαιοδοσία των ρεκτόρων όταν ο καπιτάνος δεν επισκεπτόταν τις περιοχές αυτές (Γάσπαρης 1998, 210, άρθρο XXXVI· Sevcenko 1950, 274, άρθρο XVIII). Σε περίπτωση απουσίας του καπιτάνου ο δούκας αναλάμβανε τη διεξαγωγή της παρέλασης, όπως συνέβη τον Μάιο του 1536 όταν ο δούκας Pietro Boldù, που εκτελούσε και χρέη γενικού καπιτάνου, περιόδευσε στα διαμερίσματα της Δυτικής Κρήτης. Μάλιστα άφησε περιθώριο μόλις τεσσάρων ημερών στους φεουδάρχες του Ρεθύμνου για να ετοιμαστούν και να παρελάσουν στις 14 Μαΐου 1536 (Grivaud – Papadaki 1986, 184-186)· το ίδιο ίσχυσε και για τους φεουδάρχες των Χανίων, όπου εκεί η στρατιωτική επιθεώρηση ορίστηκε για τις 30 Μαΐου 1536.²⁸ Το διάστημα της προετοιμασίας ήταν επίτηδες σύντομο για λόγους πολιτικής τακτικής, ώστε το ιππικό να είναι πάντοτε σε κατάσταση ετοιμότητας.

Ο γενικός καπιτάνος συμμετείχε και σε άλλα διοικητικά και οικονομικά θέματα, λ.χ. στις αποφάσεις για τους πλειστηριασμούς δημόσιας περιουσίας, στην εκλογή των δημόσιων αξιωματούχων και υπαλλήλων αλλά και στον έλεγχο της σωστής λειτουργίας των Γραμματειών (Noiret 1892, 25-26, 51). Έτσι, κατά την επίσκεψή του στα Χανιά το 1520 ο γενικός καπιτάνος Κρήτης Marco Lando προσπάθησε με τις αποφάσεις του να θέσει τις βάσεις ενός αυστηρότερου συστήματος επιλογής των υπαλλήλων και επάνδρωσης της τοπικής γραφειοκρατίας με άτομα κατάλληλα, τηρουμένων πάντοτε των θεσμοθετημένων διαδικασιών (Λαμπρινός 2015, 48-50).

²⁷ Κατά τον 16ο αιώνα ο καπιτάνος Κρήτης ονομαζόταν *capitan grande* ή *general*· βλ. Παπαδάκη 1986, 103.

²⁸ A.S.V., *Duca di Candia*, b. 72 (visite), quad. 4, φ. 10v.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΡΟΝΟΗΤΗ ΚΡΗΤΗΣ

Στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα η βενετική Σύγκλητος τροποποίησε ξανά τη διοικητική οργάνωση της Κρήτης με τη μονιμοποίηση του αξιώματος του γενικού προνοητή²⁹ εν όψει του τέταρτου βενετοτουρκικού πολέμου, με αποτέλεσμα να αλλάξει το υφιστάμενο καθεστώς των μετακινήσεων των ανώτερων αξιωματούχων, αφού σημαντική αρμοδιότητα του γενικού προνοητή ήταν και η περιοδεία του στην ύπαιθρο. Με την περιοδεία του είχε την ευκαιρία να διαπιστώνει από κοντά τα προβλήματα των χωρικών και να λαμβάνει άμεσα μέτρα για την ανακούφισή τους από την καταπίεση των φεουδαρχών και την κατάχρηση εξουσίας των τοπικών αξιωματούχων. Ο γενικός προνοητής Zuanne Mocenigo στην έκθεσή του το 1589 πρότεινε να καταργηθούν οι περιοδείες στην ύπαιθρο του δούκα και των ρεκτόρων, πιστεύοντας ότι ήταν ανώφελες και ότι γίνονταν κυρίως για διασκέδαση και όχι για το κρατικό συμφέρον, εξάλλου το καθήκον αυτό είχε αναλάβει πια ο γενικός προνοητής. Θεωρούσε σκόπιμο να παραμένει ο γενικός προνοητής οκτώ μήνες στην ύπαιθρο, 4 μήνες συνολικά στα διαμερίσματα του Χάνδακα και της Σητείας και από 2 μήνες στο διαμέρισμα του Ρεθύμνου και των Χανίων. Ανέφερε, επίσης, τα οφέλη που θα προέκυπταν με το μέτρο αυτό για το δημόσιο, αφού θα καταργούνταν οι εκτός έδρας αποζημιώσεις των αξιωματούχων και των υπαλλήλων και θα περιορίζονταν οι σπατάλες που έκαναν οι ρέκτορες και οι άλλοι αξιωματούχοι όταν περιόδευαν στην περιοχή της δικαιοδοσίας τους συνοδευόμενοι από πολυάριθμη αυλή, παρά τις αυστηρές οδηγίες των μητροπολιτικών αρχών για τον συγκεκριμένο αριθμό των ατόμων που έπρεπε να τους συνοδεύουν. Επιπλέον, θα σταματούσε και το φαινόμενο της καταπίεσης των χωρικών από τους υπαλλήλους και τους στρατιώτες της συνοδείας τους, γεγονός που μετέτρεπε την περιοδεία σε αληθινή μάστιγα για τον αγροτικό πληθυσμό, μια και για την προμήθεια των τροφίμων και τη συντήρηση των αλόγων επιβαρύνονταν αποκλειστικά οι κάτοικοι της υπαίθρου, χωρίς να αμείβονται συχνά για τα είδη αυτά στην πραγματική τους τιμή (Σπανάκης 1940, 212-214).

Στις καταχρήσεις των αξιωματούχων κατά τις μετακινήσεις τους είχε ήδη αναφερθεί ο γενικός προνοητής Giacomo Foscarini (1574-1577). Οι ρέκτορες, οι σύμβουλοι και οι διάφοροι υπάλληλοι επέτασσαν για τη μεταφορά τους στην ύπαιθρο τα ζώα των χωρικών, τα οποία όχι μόνο δεν πλήρωναν αλλά και έχαναν ορισμένες φορές. Επέτασσαν δε και τρόφιμα, όρνιθες κ.λπ. χωρίς να τα πληρώνουν. Με απόφασή του ο Foscarini καθόρισε την ημερήσια δαπάνη της μετακίνησης και διέταξε τα τρόφιμα να πληρώνονται στην τιμή της αγοράς. Για τους παραβάτες επέβαλε ποινή 10 μήνες κωπηλασία στις γαλέρες (Ζουδιανός 1960, 256).

Στα βιβλία των πράξεων του Foscarini είχαν καταχωριστεί (1 Φεβρουαρίου 1577), κατόπιν εντολής του, και τα προνομιακά έγγραφα που είχαν εκδώσει οι βενετικές αρχές υπέρ της μονής Στύλου Αποκορώνου που ήταν μετόχι της μονής του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου της Πάτμου. Μεταξύ των προνομιακών απαλλαγών, που χορήγησαν στη μονή το 1483 οι σύνδικοι και προνοητές Domenico Bollani και Girolamo Marcello και επικύρωσε το 1486 ο δόγης Marco Barbarigo, ήταν και η απαλλαγή των μοναχών από την υποχρέωση να προσφέρουν γεύμα στον δούκα, τον γενικό καπιτάνο, τους ρέκτορες και τους συμβούλους Κρήτης και Χανίων κατά τις

²⁹ Ο πρώτος γενικός προνοητής, που εκλέχθηκε το 1569, ήταν ο Lorenzo da Mulla. Γ' αυτόν και την Εντολή του βλ. Παπαδάκη 2017, 437-453.

περιοδείες τους³⁰ (Μαλτέζου 2017, 58, 288-291). Το γεγονός αυτό φανερώνει τη σημαντική οικονομική επιβάρυνση που θα υφίστατο η μονή σε περίπτωση παράθεσης γεύματος στους Βενετούς αξιωματούχους και την αυλή τους, ώστε η εξαίρεσή της να αποτελεί πρόνομο.

Η βενετική Σύγκλητος, πάλι, με απόφαση του έτους 1583 υπενθύμιζε ότι οι χωρικοί δεν ήταν υποχρεωμένοι να παρέχουν, παρά τη θέλησή τους, τροφή και στέγη στους στρατιώτες και τα άλογα που συνόδευαν τους Βενετούς αξιωματούχους όταν έβγαιναν σε περιοδεία. Το ίδιο ανέφερε στην έκθεσή του και ο γενικός καπιτάνος Κρήτης Nadal Donato το 1580 (Ντούρου-Ηλιοπούλου 1991, 33-34 και σημ. 42). Μερικές δεκαετίες αργότερα, απαντώντας στα αιτήματα πρεσβείας του Χάνδακα, του 1637, η Σύγκλητος όριζε (άρθρο 10) να μη χρησιμοποιούν οι Βενετοί αξιωματούχοι στις μετακινήσεις τους άλογα των φεουδαρχών (Πλουμίδης 1988, 83).

Από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω γίνεται σαφές ότι με την πάροδο του χρόνου και με την αλλαγή του διοικητικού σχήματος και την προσθήκη νέων αξιωμάτων στην Κρήτη οι εκτός έδρας μετακινήσεις του δούκα, των συμβούλων, των ρεκτόρων και του μεγάλου καπιτάνου μειώνονταν σταδιακά, μολονότι στις Εντολές τους εξακολουθούσαν να προβλέπονται με σκοπό να γνωρίσουν καλύτερα τον τόπο και τα προβλήματα των κατοίκων. Στην πραγματικότητα αντικαταστάθηκαν σε μεγάλο βαθμό από την περιοδεία του γενικού προνοητή που ήταν ιεραρχικά ανώτερος όλων των αξιωματούχων της Κρήτης, ακόμη και του ίδιου του δούκα. Από αυτό είχε αξιόλογη ωφέλεια το δημόσιο, τα οικονομικά του οποίου ήταν πάντοτε περιορισμένα, λόγω της εξοικονόμησης χρημάτων από τις αποστολές των άλλων Βενετών αξιωματούχων και τις σπατάλες που έκαναν μαζί με τα πολυάριθμα άτομα που τους συνόδευαν, ενώ ήταν μεγάλο πλεονέκτημα για τους χωρικούς η ταχύτερη απονομή της δικαιοσύνης και η ανακούφισή τους από τις διάφορες καταπιέσεις που δέχονταν. Το μέτρο αυτό θεωρήθηκε διπλά ωφέλιμο για τη Βενετία, γιατί αφενός θα έλεγχε τις αυθαιρεσίες φεουδαρχών και αξιωματούχων και αφετέρου θα συντελούσε στην καλλιέργεια φιλοβενετικών αισθημάτων στον αγροτικό κόσμο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Χ. Γάσπαρης (1993), «Βενετία και Βυζάντιο: Η βενετική κυριαρχία στα βυζαντινά εδάφη», Χρύσα Α. Μαλτέζου (επιστ. διεύθ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού. Αρχαικά τεκμήρια*, Αθήνα, 119-172.
- Χ. Γάσπαρης (1998), «Μητροπολιτική εξουσία και αξιωματούχοι των αποικιών. Ο καπιτάνος Κρήτης (14ος-15ος αιώνας)», *Σύμμεικτα* 12 (1998), 171-214.
- Χ. Γάσπαρης (2008), *Catastici feudorum Crete. Catasticum Chanee*, 1314-1396, Αθήνα.
- Χ. Γάσπαρης (2012), «Η κρητική επανάσταση του 1333. Η επανάσταση των “άλλων Καλλέργηδων” », *Κρητικά Χρονικά* 32 (2012), 79-105.
- Ν. Ζουδιανός (1960), *Ιστορία της Κρήτης επί Ενετοκρατίας*, Αθήνα.
- Σπ. Μ. Θεοτόκης (1933), *Αποφάσεις Μείζονος Συμβουλίου Βενετίας, 1255-1669*, Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. Α', τχ. 2, Αθήνα.

³⁰ Ασφαλώς η απαλλαγή αυτή θα ίσχυε και για τους ανώτερους Βενετούς αξιωματούχους που προστέθηκαν κατά τον 16ο αιώνα στον διοικητικό μηχανισμό της Κρήτης, όπως ο γενικός προνοητής Κρήτης και ο γενικός προνοητής του ιππικού.

- Σπ. Μ. Θεοτόκης (1937), *Θεσπίσματα της βενετικής Γερουσίας, 1281-1385*, Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. Β΄, τχ. 2, Αθήνα.
- Κ. Ε. Λαμπρινός (2015), *Οι cittadini στη βενετική Κρήτη. Κοινωνικο-πολιτική και γραφειοκρατική εξέλιξη (15ος-17ος αι.)*, Αθήνα.
- Χρ. Α. Μαλτέζου (1988), «Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της βενετοκρατίας (1211-1669)», *Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*, τ. Β΄, Κρήτη, 105-161.
- Χρ. Α. Μαλτέζου (2002), (έκδ.), *ire debeas in rettorem Canesae. Η εντολή του δόγη Βενετίας προς τον ρέκτορα Χανίων, 1589*, Βενετία.
- Χρ. Μαλτέζου (2017), *Σχέσεις της Μονής Πάτμου με τον δυτικό κόσμο. Αρχαιακές αποδείξεις (13ος-18ος αι.)*, τ. Α΄, Αθήνα.
- Μ. Ντούρου-Ηλιοπούλου (1991), «Ο Χάνδακας το δεύτερο μισό του 16ου αιώνα», *Παρουσία* 7 (1991), 7-60.
- Ασπ. Παπαδάκη (1986), «Αξιώματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη κατά το 16ο και 17ο αιώνα», *Κρητικά Χρονικά* 26 (1986), 99-136.
- Ασπ. Παπαδάκη (2011-2012), «Από το δούκα στο γενικό προνοητή: Θεσμικές διαφοροποιήσεις και συμπτώσεις στη βενετική Κρήτη», *Θησαυρίσματα* 41/42 (2011-2012), 441-450.
- Ασπ. Παπαδάκη (2017), «Η Εντολή της βενετικής ηγεσίας στον γενικό προνοητή Κρήτης Lorenzo da Mulla (1569)», Κ. Α. Δανούσης – Κ. Γ. Τσιγκνάκης (επιμ.), *Ministerium Historiae. Τιμή στον π. Μάρκο Φώσκολο*, Τήνος, 437-453.
- Γ. Σ. Πλουμίδης (1988), *Πρεσβείες Κρητών προς τη Βενετία (1604-1640)*, τχ. 2, Ιωάννινα.
- Ν. Γ. Σβωρώνος (1989), «Το νόημα και η τυπολογία των κρητικών επαναστάσεων του 13ου αι.», *Σύμμεικτα* 8 (1989), 1-14.
- Στ. Γ. Σπανάκης (1940), *Μνημεία Κρητικής Ιστορίας*, τ. 1 (έκθεση του Zuanne Mocenigo, provveditor general del Regno di Candia, 1589), Ηράκλειο.
- Στ. Γ. Σπανάκης (1950), «Η έκθεση του δούκα της Κρήτης Ντολφίν Βενιέρ (1610)», *Κρητικά Χρονικά* 4 (1950), 319-352.
- G. Grivaud – Aspasia Papadaki (1986), “L’institution de la ‘mostra generale’ de la cavalerie féodale en Crète et en Chypre vénitiennes durant le XVIe siècle”, *Studi Veneziani* (νέα σειρά), 12 (1986), 165-199.
- H. Noiret (1892), *Documents inédits pour servir a l’histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485 tirés des Archives de Venise*, Παρίσι.
- I. Sevcenko (1950), “Dogale pour Paul Contarini, capitaine de Candie”, *Κρητικά Χρονικά* 4 (1950), 268-280.
- Fr. Thiriet (1975²), *La Romanie vénitienne au moyen âge*, Παρίσι.
- G. M. Thomas (1877), “Commission des Dogen Andreas Dandolo für die Insel Creta vom Jahre 1350”, *Abhandlungen der I. Classe der Königlichen Akademie der Wissenschaften XIV*, Bd. I, Abth., Μόναχο, 183-224.